

Лариса КУЦА

*кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
larkutsa@ukr.net*

Ольга КУЦА

*доктор філологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
larkutsa@ukr.net*

АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЛІРИЧНОГО СУБ'ЄКТА У ПОЕЗІЯХ ІВАНА ФРАНКА ПЕРІОДУ «ДНІВ ЖУРБИ»

Проблема ціннісних орієнтацій ліричного суб'єкта І. Франка, незважаючи на велику кількість франкознавчих досліджень, не є на сьогодні науково довершеною чи радше систематизованою. Труднощі викликає насамперед мінливість співвідношення біографічного, умовно-поетичного та соціального чинників у структурі Франкового носія авторської свідомості. Цей ліричний суб'єкт – як «цілий чоловік» – розвивався орієнтовно протягом двадцяти років до виходу поетичної збірки «Із днів журби» (1900).

Визначальною рисою аксіологічних орієнтацій ліричного «я» І. Франка була суспільна активність. Стосовно його лірики важливо наголосити на одній із закономірностей перетворення емпіричного у ліричне, що стало передумовою творення ліричного суб'єкта. Суспільна активність І. Франка, як відомо, була досить потужною, що виявлялося на рівні мотивів і поетики ліричних творів. Теоретики писали, що чим активніша суспільна діяльність поета, тим глибшої типовості набувають автобіографічні мотиви, втілені в образі ліричного суб'єкта [2, с. 115]. Вже на початку 1880-х років ліричний суб'єкт готовий «забути себе», «...щоб не чуть в серці пекучого болю, / Людської муки не бачити скрізь!» [3, с. 32]. Складний душевний світ І. Франка, його різномірні і нелегкі стосунки із сучасниками – «блукав по сучасній чужині» – типізували біографічні мотиви лірики, відбиті в образі суб'єкта поезій збірки «Із днів журби». Як виразник біографічної свідомості, він виражає у поезіях аксіологічні орієнтири, які знаходять тут своє художнє вивершення.

Дослідники неодноразово вказували на суспільну активність як на органічну складову Франкового «я». Актуалізована у статті «З кінцем року» програма інтегральної, всебічної праці, вимога І. Франка, що «треба

всього, на всі боки, щоб ми справді росли органічно...», натрапляла на не найвідповідніший ґрунт. Націлений досить прагматично, він із гіркотою констатував «глибокий розрив» між інтелігенцією й народом, спрямованість галичан на «фіру книжок самих», «копицю брошур самих» і «теоретично виаргументоване українство» [4, с. 102–103]. Цей період вчені окреслюють як роки гірких досвідів і розчарувань, які відлунюють у Франкових листах. Це й основний подійний час реального автора, на основі якого сформувався подійний час його ліричного суб'єкта у збірці «Із днів журби». Вже у 1895 році І. Франко жив «без надії на завтра» і мріями вирватись «з сеї тачки». У 1896 році (у листі до А. Чайковського) поет зізнавався, що часи, коли він «концентрувався в нутрі», пишучи свої твори, минули: не тому, що вичерпався, – суспільні концепти, «з давніх літ улюблені», та не здійснені, так і блукають у душі і «напрошуються на світ Божий...». У 1897 році «виборча хапатня» ще більш знесилила І. Франка. Звідси у подійному часі Франкового ліричного суб'єкта можна виокремити основний час та його інваріанти. Франкознавці спостерегли, що в поезіях І. Франка «переважають нараційні елементи з опозиціями минулого і теперішнього часу» і що ліричний суб'єкт наче перебуває «водночас у двох субстанціях» [1, с. 253]. Основний час акцентується здебільшого його нижньою межею, позначеною лексемою «досі». Це означає, що до цього «досі» ціннісний проект аж ніяк не зреалізований («Я не скінчу тебе, моя убога пісне...»).

Ціннісною парадигмою у різнорідній діяльності залишалась «перебудова» кожного власного «я» відповідно до *нового світогляду*. Драматизм Франкового «я» з цього приводу відлунює у напруженому настрої ліричного суб'єкта у поезіях збірки «Із днів журби». Однією із його характерологічних рис є напруга. Дослідники акцентують, що активна суспільна діяльність реального автора майже незмінно провокувала таку напругу. Ліричний суб'єкт майже завжди перебуває у стані боротьби, в тому числі із самим собою. Стосовно І. Франка, то його цілеспрямоване намагання «ввійти в епоху дозрілості та практичної політики», на дорозі якій каменем спотикання поставала «епоха дилетантства і безплідного політиканства», особливо провокувало емоційний тон поезій. У збірці «Із днів журби» очевидним є реальне Франкове чуття і бачення хвилі «високого підйому», яка мала виявити міру «до-рослості» української нації. Звідси «страх неготовності» – своєрідна модифікація екзистенціального страху – проймав усю діяльність І. Франка впродовж 1890-1900-х рр., зумовлюючи її подиву гідну, інколи навіть «невротичну, різнобічність» (О. Забужко). Якщо простежити період від часу написання

«Дещо про себе самого» (1895), у якій І. Франко згадав «тисячі більших і менших шпильок», що їх вбивали йому земляки під шкіру, і до «Одвертого листа до галицької української молодезі» (1905), у якій він ставив першозавдання перебудови кожного власного «я» відповідно до нового світогляду, то можна констатувати драматизм власного Франкового «я», який відлунює у напруженому настрої ліричного суб'єкта як наслідку його *нездійснених ціннісних орієнтацій*.

Домінуючим фоном у поезіях збірки постає «чуття» втоми, інтенсивність якої вимірюється метонімією «втомленеє серце». Саме «втомленеє серце» виступає поетичним еквівалентом образу ліричного суб'єкта у поезіях збірки «Із днів журби». Поет являє читацькому загалу найсокровеннішу частку свого ліричного «я» – «серце». У ньому відкриваються ціннісні складові буття людини, життя її духу. Ліричний суб'єкт гранично щирий у своїх зізнаннях: життя його «втомленого серця» не приховане, не прикрите. Суть його – напружена духовна боротьба, спрямована на подолання і витіснення життєвого негативу, на що вказує тісна просторова атмосфера: дім. Точність часу (чергування дня і ночі), пейзажні елементи (дощ, вітер, сірі хмари) виконують функцію надінформаційності.

Під кутом зору заявленої у заголовку теми зацікавлює твір «В парку є одна стежина...». Це новий тип поезії, у якій поставлено під сумнів усю суспільно-політичну діяльність Франкового «я». Епізоди цієї поезії формують твір як єдиний потік свідомості. Виходячи із цієї єдності свідомості, читач може здогадуватись, що ставлене у «днях журби» питання («Пощо жить? Для кого жить?») стосується не лише втрати коханої. Воно прояснює «журбу» над вирішенням складних соціально-політичних проблем. Вагоме змістове навантаження в поезії «У парку» несе займенникова лексема «сам», яка увиразнює самотність ліричного героя: «Сам. Лиш думка шепче стиха: / «Ну, скажи, не дурень ти? / Замість жить з людьми по-людськи... / тягнеш тачку до якоїсь / фантастичної мети» [3, с. 8]. Підкреслимо, що спосіб асоціювання навколо «тачки» властивий не лише І. Франкові. Він відомий у світовій поезії та мемуаристиці, тільки із різним, зрозуміло, лексико-стильовим наповненням. Так, шанований І. Франком Й.-В. Гете у своїй «третьій автобіографії» зізнавався, що все його життя було сповнене «неймовірними» цінностями, насамперед тяжкою працею, що він і місяця не прожив виключно для себе.

Осмислення даремно прожитих днів, особливо якоїсь «фантастичної мети», терзають душу Франкового «я» у «дні журби». Прозаїчні реалії

щоденності вриваються в поезію «У парку» такою ж прозаїчною лексикою. Топоси «відродження», «арешти», «сором», «самовбійства» вводять читача в атмосферу громадських ідеалів і сумнівів суб'єкта свідомості. Він украй обезсилений «утопійністю» обраного шляху і переживає пройдене з такою силою, як переживав вину перед коханою. Адже питання, які ставлять колишні одностудійці («Де вони нас завели?»), стосуються його найглибиннішого інтимного світу.

Соціальні почуття ліричного суб'єкта виступають на перший план у вірші «В село ходив...», який входить до циклу аналізованої збірки під назвою «Спомини». Суб'єкт лірики повівся на елементарну потребу заспокоїтись, щоб побачити бажані і несподівані обрії. Він надіється хоча б у спогадах ще раз «простерти крила». Цикл завдяки автобіографічним моментам перетворюється у своєрідну поему з ліричним суб'єктом у центрі, а епічні елементи, поєднані його образом, формують виразну сюжетність спогаду. Настрої розпачу і розчарування в «людях», ледь окреслені у попередніх віршах, сягають у циклі «Спомини» апогею: «...Люди видались таким дрібним, / мізерним кодлом, що для мене стали / чужі й далекі. Треба бути дурним, / щоб задля них у бій іти, як в дим; / ті, що терплять, варт того, щоб страждали» [3, с. 21]. Настроєвий варіант – «*ті, що терплять, варт того, щоб страждали*» – аж ніяк не домінуючий у І. Франка, а миттєвий. Як відомо, подібні настрої у великих поетів іноді свідомо загострені. Це так зване літературно доцільне перебільшення. Воно постає засобом творення виняткового ліричного «я», яке має право робити подібні висновки. Це – наслідок нерозуміння з боку середовища того пориву, в якому наявний «елемент допускарської для реалізму романтики» (Ю. Бойко).

Таким способом збірка І. Франка «Із днів журби» виявилась високохудожньою ілюстрацією міркувань теоретиків про те, що для лірики кінця ХІХ – початку ХХ століття властиве почуття, яке найдоцільніше назвати *почуттям соціальності*. Загалом аксіологія соціальності була наскрізною у багатогранній діяльності І. Франка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 489 с.
2. Смілянська В. Л. «Святим огненным словом...» Тарас Шевченко : поетика К. : Дніпро, 1990. 290 с.
3. Франко І. «Із днів журби». «Semper tiro». *Зібрання творів : у 50 т.* К. : Наукова думка, 1976–1986. Т. 3. 1976. С. 7–182.
4. Франко І. З кінцем року. *Молода Україна*. Львів : Українсько-руська видавнича спілка, 1910. С. 96–108.